ISSN 2454-5554
An International Peer Reviewed & Referred

INTERNATIONAL JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH STUDIES

ज्ञानरचनावादी मूल्यमापन

झांजरे प्रमिला किशोर

मुख्याध्यापक अनु. जाती व नवबौध्द मुलांची शासकीय निवासी शाळा पेठ□ता. आंबेगाव

शिक्षणाची गुणवत्ता साध्य करण्यासाठी विद्यार्थी केंद्रीत ज्ञानरचनावाद अतिशय उत्तम पर्याय आहे. योग्य सुविधा व अध्ययन अनुभव पुरवल्यास विद्यार्थी स्वतः ज्ञाननिर्मित करू शकतात. हे ज्ञानरचनावादाचे सार आहे. समस्यानिराकरण पद्धती□शोधन पद्धती हा रचनावादाचा पाया आहे.

'**विद्यार्थी स्वतःच स्वतःसाठी ज्ञाननिर्मिती करत असतो**', असे ज्ञानरचनावादात अभिप्रेत आहे. यासाठी विद्यार्थ्यांना आवश्यक ती माहिती व साधने पुरविणे□कृती करण्याची संधी देणे□वेळोवेळी योग्य दिशा देणे व ज्ञाननिर्मितीस उद्युक्त करणे या व यासारख्या सर्व बाबींचा रचनावादात अंर्तभाव होतो. ज्ञानरचनावादामध्ये निर्माण झालेल्या ज्ञानावर भर देण्यापेक्षा ज्ञान निर्मितीच्या प्रि□येवर भर दिला जातो. '**काय शिकलो**' यापेक्षा '**कसे शिकलो**' यावर भर दिला जातो.

मूल हे ज्ञानाचा रचियता असते. सध्याच्या पारंपारिक शिक्षककेंद्रीत पद्धतीत विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास व सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन सहजपणे करणे शक्य होत नाही. त्यामुळे कृतिकेंद्रीत□ ज्ञानरचनावादी दृष्टिकोनातून आपण विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासास हातभार लावू शकतो.

ज्ञानरचनावादाने अध्ययन अध्यापनाचा नवीन नमूना सुचाविलेला आहे. त्यामुळे मूल्यमापनाचाही नवीन नमुना आवश्यक आहे. अध्ययनार्थ्याने संबंधित व अर्थपूर्ण ज्ञानरचनेमध्ये गुंतून राहण्यासाठी ज्ञानरचनावाद वातावरण निर्मिती करते□त्यामुळे पारंपरिक पद्धतीने मूल्यमापन न करता मूल्यमापनाची पर्यायी पध्दती देणे बंधनकारक आहे.

ज्ञानरचनावादी मूल्यमापनात अध्ययन प्रि□या□अध्ययनातील प्रगती व अध्ययन निष्पत्तीच्या मूल्यमापनावर भर दिला जातो. हे सर्व मूल्यमापन एकूण सत्रादरम्यान विद्यार्थांच्या कार्यावरून केले जाणे आवश्यक आहे.

ज्ञानरचनावादी मूल्यमापन हे वर्षाच्या शेवटी होत नसून ते वर्षभर निरंतर चालू असते. अध्ययनाच्या विविध पैलूंचे मूल्यमापन करण्यासाठी विविध मूल्यमापन कार्यनितीचा वापर केला जातो.

संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधनात छात्र शिक्षकांचे मूल्यमापन ज्ञानरचनावादी मूल्यमापनाच्या कार्यनितींच्या आधारे केले. त्यात पुढील कार्यनिती अवलंबिण्यात आल्या. त्याआाधारे छात्र शिक्षकांचे निरीक्षण करून वर्तनबदल नोंदविले.

1. अध्ययनाचा आनंदोत्सव (Celebration of learning):-

- **अध्ययनाचा आनंदोत्सव** यामध्ये छात्र शिक्षकांना त्यांची विविध विषयातील कुशलता इतर सहकारी छात्रशिक्षकांसमोर सादर करण्यास संधी दिली. यासाठी विद्यार्थी केंद्रीत परिषद हा उप□म राबवला.
- **आशययुक्त अध्यापन पध्दती** या घटकांतर्गत ः
  - ➢ छात्र शिक्षकांची ज्ञानरचना कशा प्रकारे तयार झाली□
  - ➢ पूर्वानुभवाचा नवीन ज्ञानाशी संबंध कशा पध्दतीने जोडला गेला□
  - ➢ संकल्पना दृढ होण्यास कोणते घटक महत्त्वपूर्ण ठरले□
  - ➢ हे इतर छात्रशिक्षकांसमोर□शिक्षकांसमोर सादर करण्याची संधी प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांना दिली.

छात्र शिक्षक **आशययुक्त अध्यापन पध्दती** चे अध्ययन करताना त्यांचे मूल्यमापन करण्यासाठी संशोधिकेने Y चार्टचा उपयोग केला.

मला काय वाटते□(What I felt?) Yमी काय केले□(What I did?)

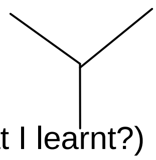

मी काय शिकलो (What I learnt?)

2. एग्झिट कार्डस् (Exit cards):

एखाद्या घटकाची किंवा पाठ्यांशाची अध्यापन पूर्व□आंतरि□यात्मक व पश्चात ज्ञान पडताळणी करण्यासाठी पाच मिनिटात निबंध लेखनाची कृती होय.

संशोधिकेने भिन्नान्वयन प्रतिमान या घटकासाठी एग्झिट कार्डस् (Exit cards)या कार्यनितीचा वापर केला . या अंतर्गत छात्र शिक्षकांनी खालील प्रश्नांची उत्तरे दिली .

अ . भिन्नान्वयन प्रतिमान हा घटक आत्मसात करताना कशाची मदत झाली□ या प्रश्नाच्या उत्तरास छात्रशिक्षकांनी पुढील मुद्दे प्रामुख्याने मांडले ፦

- शिक्षकांनी विरोधाभास असर्णा या शब्दांची दिलेली माहिती .
- शिक्षकांनी विविध तुलनांचा आशयाशी असणारा स्पष्ट केलेला संबंध .
- शिक्षकांनी सृजनशीलतेला प्रोत्साहन व मार्गदर्शन देणारी घेतलेली भूमिका .

ब . भिन्नान्वयन प्रतिमान या घटकाविषयी सर्वात चांगली बाब कोणती □यासंदर्भात छात्रशिक्षकांनी पुढील प्रति□या दिल्या ፦

- उदाहरणे देऊन स्पष्टीकरण झाल्यामुळे आशयाची व्याप्ती अधिक सखोल होते .
- विद्यार्थ्यांना विषयातील मुद्याशी विविध प्रकारे प्रत्यक्ष तुलना करण्याची संधी मिळते .
- भिन्नान्वयन प्रतिमानामुळे एखादा आशय विद्यार्थ्यांना चांगल्या प्रकारे समजतो .
- भिन्नान्वयन प्रतिमानामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सृजनशीलता विकसित होऊ शकते .
- भिन्नान्वयन प्रतिमानामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये विचारशीलता वाढू शकते .
- पूर्वानुभवाचा वापर क□न विद्यार्थी ज्ञानाची निर्मिती क□शकतो .
- विशिष्ठ संकल्पनेच्या दृढीकरणासाठी हे भिन्नान्वयन प्रतिमान उपयुक्त आहे .

क . भिन्नान्वयन प्रतिमान हा घटक मी चांगल्या प्रकारे आत्मसात करू शकेन यासाठी छात्रशिक्षकांनी पुढील सूचना दिल्या ፦

- जे विद्यार्थी नाविन्याचा विचार करतात त्यांच्यासाठी अधिक उपयुक्त .
- विषयानु□प अधिक उदाहरणांचा वापर केला जावा .
- सर्व विद्यार्थ्यांना विचार करण्यास अधिक प्रवृत्त करावे . विचारासाठी अधिक वेळ देऊन□सर्वांना उत्तरात सहभागी होण्याची संधी द्यावी .

3 . मौखिक सादरीकरण (Oral Presentation) :

भिन्नान्वयन प्रतिमानाच्या वापरानंतर विद्यार्थ्यांना त्यांचे ज्ञान शाब्दिक सादरीकरणाद्वारे सादर करण्यास मंजूरी दिली . त्यासाठी परिसंवाद यांचे आयोजन करून त्याच्या सादरीकरणाचे मूल्यमापन छात्रशिक्षकांच्या पथकाद्वारे केले .

४ . समवयस्क मूल्यांकन (Peer Assessment):

एका अध्ययनार्थ्याने किंवा अध्ययनार्थ्यांच्या समूहाने एकमेकांच्या कार्याचे□वर्तनाचे□सहभागाचे इ . संदर्भात मौखिक किंवा लिखित प्रत्याभरण देणे हे ज्ञानरचनादी वर्गामध्ये वापरले जाणारी महत्त्वाची मूल्यमापन कार्यनिती आहे .

भिन्नान्वयन प्रतिमानाच्या वापरात कोणी किती सहभाग घेतला□प्रत्येकाच्या उदाहरणात नाविन्यता काय आहे□व्यक्तिगत तुलनेत विद्यार्थी किती समरसून गेला याचे मौखिक प्रत्याभरण दिले . तसेचआशययुक्त अध्यापन या घटकासाठी छात्रशिक्षकांनी लिखित व मौखिक प्रत्याभरण दिले . संरचना□पाठ्य□म□पाठ्यपुस्तक□आशयविश्लेषण प्रभावी करण्यासाठी अध्ययनार्थ्यांशी केलेली चर्चा□तसेच एकमेकांशी अनुभवांची केलेली देवाणघेवाण इ . बाबी उपयुक्त ठरल्या . तसेच यामुळे बहुदिश विचार क्षमता□आकलन क्षमता□प्रगटीकरण कौशल्य विकसित होण्यास मदत झाली .

5 . प्रकल्प (project)

अ . विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यासाठी वास्तव जगातील संशोधनास प्रोत्साहन

आशययुक्त अध्यापन पध्दती या घटकाच्या आधारे जी संकल्पना मांडायची आहे त्या संदर्भात विविध उदाहरणे विद्यार्थ्यांना प्रस्तुत करण्यास सांगितली .

ब . सखोल अध्ययनासाठी प्रकल्प कार्य संधीची उपलब्धता

आशय विश्लेषण पध्दतीच्या आधारे काव्य□कथा□कादंबरी□नाटक इ . संदर्भात प्रायेगिक गटातील विद्यार्थ्यांना संशोधन हाती घेण्यासंदर्भात मार्गदर्शन करण्यात आले .

क . तपास व शोधनाद्वारे प्रकल्प तयार करून शिक्षकाद्वारे त्याचे मूल्यमापन

बी . एड् . छात्र शिक्षकांना मराठी विषयांअंतर्गत 'आशययुक्त अध्यापन पध्दती' वापरण्याच्या संधी संदर्भात मार्गदर्शन केले .

या अंतर्गत विद्यार्थी 'आशययुक्त अध्यापन पध्दती' या घटकासंदर्भात आयोजित केलेल्या चर्चेत कशा प्रकारे सहभागी होतो□नवीन कल्पनांची तुलना व्यक्तिगत व प्रत्यक्ष□संक्षिप्त व विरोधाभासाच्या स्व□पात कशा प्रकारे करतो याचे संशोधक व इतर छात्रशिक्षकांनी निरीक्षण केले . त्यातून विद्यार्थ्यांनी सहअध्यायींना योग्य मार्गदर्शन व प्रोत्साहन मिळाल्याचे दिसून आले .

6 . विद्यार्थीनिर्मित आराखड्यानुसार मूल्यांकन (Student designed assessment) ः

'काव्य' या घटकाच्या अध्ययनाचे मूल्यमापन करण्यासाठी विद्यार्थांनी तयार केलेल्या मूल्यमापन कृती आराखडयाचा वापर केला .

विद्यार्थ्यांना 'काव्य' या संकल्पनेची दैनंदिन जीवनातील विविध कल्पनांची विविध प्रकारे प्रत्यक्ष तुलना केल्यामुळे विद्यार्थ्यांनी विविध संकल्पना मांडल्या .

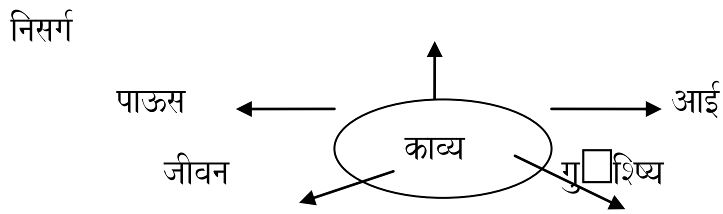

- विद्यार्थ्यांनी प्रत्यक्ष तुलनेसाठी वापरलेल्या कल्पनांमध्ये विविधता होती .
- विद्यार्थ्यांनी **निसर्ग** या घटकाच्या भुमिकेत जाऊन अधिक सखोल अशा भावनांची अभिव्यक्ती केली .

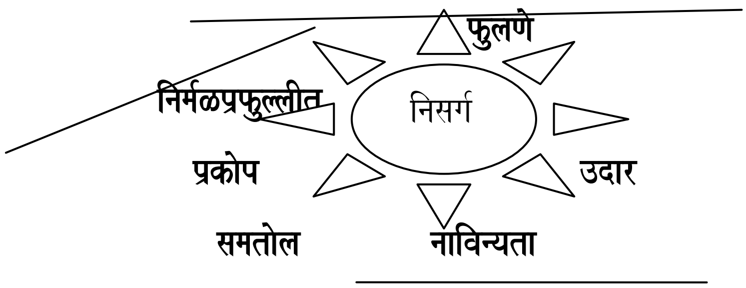

- विद्यार्थ्यांनी विरोधाभास असणा या शब्दांची माहिती दिली .
  - उदा . उदार प्रकोप
    निर्मळ फुलणे
    समतोल नाविन्यता
- विद्यार्थी चर्चेत मुक्तपणे सहभागी झाले .
- विद्यार्थी योजनाबद्ध रीतीने रूपकात्मक कृतीचा उपयोग करून प्रत्यक्ष तुलना व्यक्तिगत तुलना संक्षिप्त विरोधाभास इ . द्यापर करून विद्यार्थी स्वैरपणे कल्पना विलास करू लागले .
- विद्यार्थी प्रचलित दृष्टिकोनाहून अगदी भिन्न प्रकारे कल्पनांची मांडणी करण्यास उद्युक्त झाले .
- विद्यार्थी आत्मविश्वास वाढला .

ज्ञानरचनावादामध्ये मूल्यमापनाच्या पूर्वनिश्चित निकषांना बाजूला ठेऊन अध्ययनार्थींनी बाह्य जगाचे विश्लेषण हे वैयक्तिक जीवनात मिळालेल्या अनुभवाच्या आधारे करणे आवश्यक आहे. ज्ञानरचनावादी अध्ययन वातावरणामध्ये विद्यार्थी स्वतः ध्येय निश्चिती करतो आणि शिक्षकाचे व वर्गमित्राचे प्रत्याभरण आणि संबंधित स्व मूल्यांकनाचा वापर करून ध्येय किती चांगल्या प्रकारे संपादित करू शकेल हे निश्चित करतो. म्हणूनच अध्ययन अधिक अर्थपूर्ण होण्यासाठी ज्ञानरचनावादामध्ये विद्यार्थ्यास विश्वसनीय कार्य दिले जाते.

ज्ञानरचनावादाने अध्ययन अध्यापनाचा नवीन नमुना सुचविलेला आहे. त्यामुळे मूल्यमापनाचाही नवीन ऩमुना आवश्यक आहे. जर विद्यार्थ्याने संबंधित व अर्थपूर्ण ज्ञानरचनेमध्ये गुतंन रहाण्यासाठी ज्ञानरचनावाद वातावरण निर्मिती करते त्यामुळे आपणास मूल्यमापनाची ज्ञानरचनावादी पर्यायी पद्धतीचा अवलंब करणे आवश्यक आहे.